

getypt: H. Jaasma
8-1-'73
9-1-'73

gelezen: F. C. J. Winter + ID-1486
2e F. de Wuis / J. Winter C-2
3e + 4e J. Winter / F. de Wuis 27-11-1972

TOELICHTING bij het besluit tot vaststelling van een beschermd stadsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet in NIEUWPOORT, gemeenten Nieuwpoort, Groot Ammers en Langerak.

Het beschermde stadsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 282) door een stippellijn omgrensde gebied.

Nieuwpoort, gelegen in de Alblasserwaard, aan de Lek tegenover Schoonhoven, is een van de weinige voorbeelden in ons land van een vestingplaats omringd door aarden wallen met een brede gracht, waarvan alleen de 17de eeuwse opzet nog een wezenlijk deel uitmaakt van de huidige stadsplattegrond, maar die zich nog steeds duidelijk aan alle kanten in hun oorspronkelijk karakter manifesteren. De wallen en grachten zijn gaaf bewaard gebleven, uitgezonderd de gracht rond de noordzijde van de stad, die dichtgegroeid is met riet en voor een gedeelte gedempt is. Het silhouet wordt bepaald door de vestinggracht en de wallen, begroeid met hoge bomen, waarachter de stad verscholen ligt met de twee vrijwel gelijke open koepeltorentjes van de kerk en het stadhuis. Dit beeld wordt niet beïnvloed door nieuwbouwwijken, gelegen buiten de wallen, met uitzondering van de zuidzijde. De grens van het beschermde gebied is zodanig gekozen, dat in het kader van deze bescherming het behoud van het vrije uitzicht van buitenaf op de wallen gewaarborgd zal zijn (zie kaart).

De structuur van de stad binnen de wallen is uiterst eenvoudig en duidelijk. De as wordt gevormd door de Buitenhaven en de Binnenhaven, die hun ontstaan en richting te danken hebben aan de grenssloot tussen twee ontginningseenheden, de huidige Goudriaan. De beide havens worden door de Lekdijk, in casu de Hoofdstraat, van elkaar gescheiden.

De lengterichting, passend in het landelijk verkavelingspatroon, is voor de ontwikkeling van de stad bepalend geweest, getuige de twee nevenstraten, die links en rechts evenwijdig aan

Behoort bij het besluit van de Ministers van
Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk
en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke
Ordening

van

27 NOV. 1972

Ged. nr.

166-574 mma/mo

1.110519139011

de havens lopen, nu Beatrix-, Irene-, Margriet- en Marijke-weg, doch eerder eenvoudig ZO-, ZW-, NW-, en NO-Achterweg genaamd. Dit stratennet dateert uit vroegere tijden dan de 17de eeuwse aarden omwalling. De grondvorm van de vesting, een rechthoek van $\pm 340 \times 240$ meter binnen de wallen, is aangepast aan de toen reeds aanwezige langgerekte structuur van het stadje.

Historische ontwikkeling.

De stadsrechten van Nieuwpoort zijn vastgelegd in een oorkonde van 1283 door de heren van Liesvelt en Langerak, waarin verwezen wordt naar eerder verleende privileges van hun beider vaders. Waarschijnlijk is hier sprake van een bewuste stichting van het stadje in het derde kwart van de 13de eeuw door deze oudere generatie, gezien de naam (poortstad) en gezien de situering (gunstig gelegen op de grens van de beide heerlijkheden en aan de belangrijke vaarroute de Lek). Tot op heden getuigt de zuidelijke gemeentegrens van een van de bepalingen uit de oorkonde van 1283, nl. dat de inwoners van Nieuwpoort een meent zouden krijgen tussen Ammers en Langerak, in casu de lang smalle strook land langs de Nieuwpoortseweg.

De kaart van Jacob van Deventer (ca. 1560) verschaft de volgende gegevens, die van belang zijn om een beeld te kunnen vormen van de historische ontwikkeling van Nieuwpoort.

- a. Het afgebeelde stratennet komt overeen met de huidige structuur, met dat verschil dat de Binnenhaven en de ZW- en ZO-Achterweg op deze kaart in het zuiden verder doorgetrokken zijn.
- b. De summier aangegeven bebouwing is eveneens herkenbaar in de huidige situatie, zoals de plaats van de kerk en de bebouwing langs de Havens, ook die huizen, die aan de westelijke Buitenhaven liggen met de rug naar het water. De Achterwegen daarentegen waren nauwelijks bebouwd.

c. De huidige vorm van de vesting komt niet overeen met de afgebeelde middeleeuwse situatie. In die tijd werd Nieuwpoort omgeven door een gracht volgens een ongeveer rechthoekig patroon met een lengte van \pm 600 meter en een breedte van \pm 240 meter.

Tot in de 16de eeuw is Nieuwpoort geteisterd door vele rampen, die vaak verwoestingen tot gevolg hadden: verlen heroveringen, overstromingen en stadsbranden. Nieuwpoort vormde een bescheiden centrum voor zijn directe omgeving met als belangrijkste middelen van bestaan de visserij en het verwerken van de henneproducten.

Na de inval van de Fransen in 1672 wordt nieuw leven in Nieuwpoort gebracht door de opneming in 's lands verdedigingsgordel; op verzoek van de Prins van Oranje wordt Nieuwpoort van versterkingen voorzien. Door de aanleg van de fortificaties wordt de grondoppervlakte drastisch verkleind: de oorspronkelijke lengte van \pm 600 meter wordt ingekort tot \pm 350 meter binnen de wallen. De breedte blijft ongeveer gelijk. Hierdoor is de middeleeuwse stadsbuitengracht vrijwel geheel verloren gegaan, op het zuidelijkste gedeelte na, waarvan het halfcirkelvormige beloop nog te zien is in de huidige Veste ten zuiden van de wallen. De rechthoekige vesting is op de vier hoeken en op de twee snijpunten met de Lekdijk van bastions voorzien, tevens van een doorgang naar de Lek, van een beer met twee monniken aan de oostkant en van een poort aan de zuidzijde, met het volgende opschrift in het Latijn: "Ter verdediging van de godsdienst en de vrijheid des Lands is deze stad met wallen en grachten omringd Anno 1673".

Na de Franse tijd, in 1816, wordt Nieuwpoort als vesting door een Koninklijk Besluit afgestoten. De gemeente koopt de wallen en de grachten van het Departement van Oorlog, legt de weg aan langs de beer, breekt de poort af, beplant de wallen en verlaagt deze binnendijks.

In 1862 wordt echter besloten de wallen weer op te hogen en goed te onderhouden, zodat Nieuwpoort een toevluchtsoord kan zijn in geval van een watersnoodramp voor de bevolking in het omliggende gebied. Door deze nieuwe functie zijn de wallen niet tot singelparken geworden, zoals in zovele andere steden gebeurd is, maar markeren zij nog steeds op duidelijke wijze het stadsbeeld.

Om het vrije uitzicht op de wallen, zoals eerder aangeduid, te waarborgen, is de grens van het beschermde gebied met een marge van \pm 100 meter rond de wallen getrokken, waarbinnen nieuwbouw geweerd dient te worden. In verband met nieuwbouwontwikkelingen aan de zuidzijde is de marge aan deze zijde van de stad niet aangehouden. De begrenzing volgt daar de middeleeuwse Veste. Aangezien de gemeentegrenzen van Nieuwpoort aan de oost- en westzijde de buitensingels volgen, omvat het beschermde gebied tevens kleine gedeelten van de gemeenten Langerak en Groot Ammers.

Huidige bebouwing.

Naast de wallen en het middeleeuwse stratenplan draagt ook de bebouwing, vooral die langs de beide Havens in hoge mate bij tot het karakteristieke beeld van Nieuwpoort.

Het stadhuis (1697), gelegen op de kruising van de Haven met de Lekdijk, vormt visueel het middelpunt van het stadje. Gebouwd op een gemetselde overkluizing staat het hoger dan de omliggende huizen; geen huis aan de haven, hoe statig ook, trekt zo direct de aandacht als dit gebouw. De bebouwing aan de oostzijde van de Buitenhaven is eenvoudig: een vrijwel aaneengesloten gevelwand, bestaande uit één bouwlaag met kap, de rooilijn volgend. De westzijde van de Buitenhaven heeft een meer gevarieerde bebouwing; beeldbepalend hierin zijn vooral het 16de eeuwse pand no. 5 (met

het hoge zadeldak), het 19de eeuwse herenhuis no. 9 (twee bouwlagen met schilddak) en het voormalig Arsenaal. Het mooiste beeld van de Buitenhaven is te zien vanaf de noordelijkewal, eengezicht afgesloten door het stadhuis, waarin de kademuren, de bomen, de boogbrug van de overkluizing en de bescheiden gevelwanden een belangrijke rol spelen.

De Binnenhaven vertegenwoordigt een vrij zeldzaam grachttype, nl. een vroege fase van een stadsgracht, die niet tot verdere ontwikkeling is gekomen. Kenmerkend hiervoor zijn de vrijstaande huizen, soms zelfs boerderijen op brede percelen en de grastaluds langs de gracht. Bij verdere ontwikkeling zou nl. een aaneengesloten gevelwand ontstaan zijn door perceelverdeling als gevolg van de duurder stadgrond, en zouden de kaden beschoeid zijn ten behoeve van het laden en lossen van schepen. Voor het behoud van het karakter is deze nu nog bestaande openheid van groot belang.

Aan het noordelijk deel van de westelijke kade is nog een enkel groot herenhuis te vinden (twee bouwlagen met schilddak), maar meer naar het zuiden toe bestaat de bebouwing uit boerderijen (één bouwlaag met kap) op ruime erven. Het noordelijk deel van de oostelijke kade laat tot aan de kerk een aaneengesloten gevelwand zien van eenvoudige smalle huizen (één bouwlaag met kap en met de nokrichting loodrecht op de straat). De laat-gotische kerk (eerste helft 16de eeuw) met de vernieuwde toren en voor-gevel van 1774 voegt zich door zijn ligging achter de rooilijn onopvallend in het grachtenbeeld. Vanaf no. 23 staan de huizen weer los van elkaar (één bouwlaag met kap) voornamelijk voorzien van puntgevels met een zadeldak of van ingezwenkte lijstgevels met afgewofde daken.

Ook van de Binnenhaven is het mooiste beeld te zien vanaf de wal, in casu de zuidelijke, eveneens afgesloten door het zo allesbeheersende stadhuis, dat met de hoge boogbrug en de fraaie achtergevel goed harmonieert met het landelijke aspect van de Binnenhaven, bepaald door

de smalle gracht, de grastaluds, de bomen en de ruime erven.

De beschermde monumenten langs de beide Havens, zeventwintig in getal, zijn gelijkmatig verdeeld over de vier gevelwanden. Het merendeel van de overige bebouwing vormt met deze panden een geheel.

Het aspect van de Hoofdstraat (bebouwing: één bouwlaag met kap) wordt helaas door enkele nieuwe elementen verstoord, die het heersende regime van de rooilijn, de nokrichting en het materiaalgebruik verbroken hebben.

In zijn totaliteit sluit de bebouwing van Nieuwpoort voornamelijk uitgevoerd in baksteen en afgedekt met pannendaken, door schaal en eenvoud op harmoniërende wijze aan bij de historische hoogtepunten van het stadje: de wallen en grachten, het middeleeuwse stratennet, het stadhuis en de kerk.

In het te maken bestemmingsplan met beschermende maatregelen, die echter geen bevrozing beogen, zal tot uiting moeten komen dat de bovenbeschreven historische structuur en bebouwing zoveel mogelijk gehandhaafd blijft.

Bij het ontwerpen van het plan dient, in verband met het vermelde aspect, in plan en voorschriften bijzondere aandacht besteed te worden aan de volgende elementen:

- a. De schaal van de bebouwing uit te drukken in perceelbreedte, goothoogte, nokrichting en gebruik van materialen.
- b. Het volgen van de bestaande rooilijnen.
- c. De profilering van de openbare ruimten; in deze ruimten te gebruiken materialen en te handhaven of aan te brengen beplantingen.
- d. Het vrije uitzicht op de wallen.